

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi, (2024), 1 (1), 1-15.
The Journal of Thematic Research in Educational Sciences, (2024), 1 (1), 1-15.
Araştırma Makalesi / Research Paper

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde İstanbul Depremleri

Istanbul Earthquakes in Evliya Çelebi's Book of Travels

Sayfa | 1

Erim CANTÜRK, Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, erim.canturk@deu.edu.tr, [0000-0001-7610-4533](https://doi.org/10.1501/0000000176104533)

Beyza KÖKSAL, Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, beyza.koksal@deu.edu.tr, [0000-0002-9044-1023](https://doi.org/10.1501/0000000290441023)

Büşra YALÇIN, Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, busra.yalcin@deu.edu.tr, [0000-0003-3180-4215](https://doi.org/10.1501/0000000331804215)

Geliş tarihi- Received: 13 Kasım 2024
Kabul tarihi- Accepted: 28 Kasım 2024
Yayın tarihi- Published: 16 Aralık 2024

Bu makale, 19-22 Eylül tarihlerinde düzenlenen VI. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi'nde "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde İstanbul Depremleri" başlığı ile sunulan sözlü bildirden üretilmiştir.

Cantürk, E., Köksal, B. ve Yalçın, B. (2024). Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde İstanbul depremleri. *Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 1-15.

Öz. Seyahatnameler, yazarlarının gezip gözlemediği yerlerin tarihi, coğrafyası, kültürü başta olmak üzere sosyal ve ekonomik yönleriyle okuyucuya izlenimlerini aktardığı yazılı eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. 17. yüzyılın önemli seyahatçılarından biri olan Evliya Çelebi, Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan 10 ciltlik seyahatnamesinde, seyahat ettiği yerlerin o dönemdeki özelliklerini ve tarihini detaylıca tasvir ederek izlenimlerini aktarmıştır. Bu çalışmanın amacı ise Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde İstanbul'un anlatıldığı 1. Cildi içerisinde yer alan depremleri incelemektir. Çalışmadan elde edilen veriler literatür taraması yöntemiyle toplanmış ve veriler doküman analizine tabi tutularak çözümlenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinin 1.cildinde, tarihte gerçekleşen İstanbul depremleri kronolojik olarak sıralanmış, kaynaklarda bilinirliği kesin olan depremler ile karşılaştırılmış ve etkileri ortaya konmuştur. Çelebi eserinde yıkıcı ve geniş etki boyutuyla karşımıza çıkan bu depremlerin tarih boyunca birçok defa meydana geldiğini aktarmıştır. Cilt içerisinde 4 farklı deprem tespit edilmekle beraber söz konusu depremlerin tarihlerine, sosyal yaşama etkilerine, tahribatlara ve yapılan tamiratlarına değinilmiştir. Resmi kayıtlarda bulunan İstanbul depremleri karşılaştırıldığında özellikle "Küçük Kıyamet" olarak bilinen 1509 İstanbul depremine Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde de yer verildiği görülmüştür. Bu bağlamda seyahatnamelerin, tarih boyunca yaşanan doğal afetlere dair tarihi, sosyal ve coğrafi bilgiler açısından önemli bir veri kaynağı oluşturabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: "Evliya Çelebi", "Seyahatname", "Doğal Afetler", "İstanbul", "Deprem".

Abstract. Book of Travels appear as written works in which the authors convey their impressions to the readers about the history, geography, culture, and social and economic aspects of the places they visit and observe. Evliya Çelebi, one of the important travelers of the 17th century, conveyed his impressions by describing in detail the characteristics and history of the places he visited in that period in his 10-volume book of travel, which covers a wide geography from Europe to North Africa. This study aims to examine the earthquakes in the 1st Volume of Evliya Çelebi's book of travel, where Istanbul is described. The data obtained from the study were collected using the literature review method and analyzed using document analysis. As a result of the investigations, in the first volume of Evliya Çelebi's Book of Travel, the Istanbul earthquakes that took place in history were listed chronologically, compared with the earthquakes that are known in the sources, and their effects were revealed. In his work, Çelebi stated that these earthquakes, which are destructive and have a wide impact, have occurred many times throughout history. Four different earthquakes have been identified, and their dates, impacts on social life, damages, and subsequent repairs have been mentioned. When the Istanbul earthquakes in official records are compared, it is seen that the 1509 Istanbul earthquake, known as the "Little Apocalypse", was also included in Evliya Çelebi's book of travel. In this context, it has been concluded that book of travels can constitute an important data source in terms of historical, social, and geographical information about natural disasters throughout history.

Keywords: "Evliya Çelebi", "Travel Book", "Natural Disasters", "Istanbul", "Earthquake".

Extended Abstract

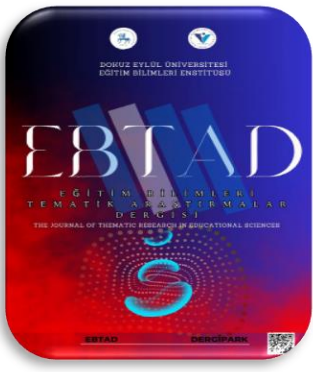
Introduction. Book of travels are written works in which the authors convey their impressions to the reader about the history, geography, culture, and social and economic aspects of the places they visited and observed. Book of travels have responded to people's need to discover unknown geographical places and get to know new places for various purposes by being curious about other countries (Maden, 2008). Evliya Çelebi, one of the important travelers of the 17th century, conveyed his impressions by describing in detail the characteristics and history of the places he visited in that period in his 10-volume book of travel, which covers a vast geography from Europe to North Africa. Evliya Çelebi's journey, which started in Istanbul in 1630, continued until he died in 1681.

In the first volume of the Book of Travel, the history of Istanbul and the Ottoman Empire after the conquest and the historical buildings, recreation areas, vineyards, gardens, and baths of Istanbul are described (Kahraman, 2024). This study aims to examine the earthquakes in the 1st Volume of Evliya Çelebi's book of travel, where Istanbul is described. Evliya Çelebi stated in his work that these earthquakes, which are destructive and have a broad impact, have occurred many times throughout history. 4 different earthquakes are mentioned in Volume 1. The dates of the earthquakes in question and their effects on social life, destructions, and repairs were mentioned.

Method. A qualitative research method was used in the study, a literature review was conducted, and the data obtained by examining Evliya Çelebi's Book of Travel, written by Seyit Ali Kahraman in modern Turkish, as the data source, was analyzed by document analysis. "Document review includes the analysis of written materials containing information about the phenomenon or phenomena that are targeted to be investigated." (Yıldırım & Şimşek, 2018)

Results. When AFAD and Kandilli Observatory and Earthquake Research Institute Historical Earthquakes records were examined, no record was found regarding the first earthquake mentioned. However, according to Weismantel (1891), 584 earthquakes occurred in Istanbul between 500 BC and 1890 AD. According to Evliya Çelebi, it was stated that the effects of the earthquakes in Istanbul were taken into consideration and precautions were taken during the construction of Hagia Sophia. Another earthquake mentioned is the 1462 earthquake. Evliya Çelebi stated that a church was destroyed in this earthquake and the Fatih Mosque was built in its place. It is thought that the previously ruined church in the area where the Fatih Mosque was built before its construction was the Havariyyün Church (Yerasimos, 1999; cited in İlter, 2018). The church used as the patriarchate center between 1454-1456 was demolished, and Fatih Mosque (1463-1471) was built (İlter, 2018). According to the Kandilli Observatory and Earthquake Research Institute Historical Earthquakes records and Francis (1947, cited in Soysal et al., 1981), it was stated that an earthquake with a magnitude of 9 occurred in 1462. The last earthquake reported by Evliya Çelebi was during World War II. It is estimated that the 1509 earthquake, known as the "Little Apocalypse", occurred between the years of Bayezid's reign (1481-1512).

Discussion and Conclusion. In the first volume of Evliya Çelebi's book of travel about Istanbul, various information was obtained about 4 different earthquakes that took place throughout the history of Istanbul. When the information given by Evliya Çelebi is examined, it is seen that these earthquakes

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi, (2024), 1 (1), 1-15.
The Journal of Thematic Research in Educational Sciences, (2024), 1 (1), 1-15.
Araştırma Makalesi / Research Paper

Sayfa | 4

occurred in 129 BC; Inferences have been made that it took place in 571 A.D., 1462, and 1509, but 129 B.C.; No precise data could be found for the earthquakes of 571 A.D. and 1462. The 1509 earthquake that the information indicates coincides with official data. Based on the information given in the book of travel, it is understood that Istanbul has experienced many earthquakes throughout its history and has been exposed to their devastating effects. It is seen that precautions were taken in constructing various historical monuments in Istanbul, considering the destructive effects of earthquakes. It has been concluded that book of travels are important data sources for detecting natural disasters and examining them from a historical, geographical, and social perspective. Other volumes of Evliya Çelebi's Travelogue should also be examined specifically for earthquakes. Book of travels can be researched in terms of different natural disasters and earthquakes. Data presented in the travelogue, which are uncertain, should also be examined specifically. The accuracy of natural disasters mentioned in the Book of Travels can be determined and used as an important data source to examine them from historical, geographical, and social perspectives.

Giriş

TDK'ye göre seyahatname “Bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser” olarak tanımlanmaktadır. Türk İslam Ansiklopedisi ise seyahatnameyi; Arapçada “gezmek, gezi” anlamına gelen seyâhat (siyâhât) ile Farsçada nâme yani risale veya mektup anlamına gelen sözcüklerden oluşan bir ifade olarak tanımlamıştır. Seyahatnameler, yazarlarının gezip gözlemlediği yerlerin tarihi, coğrafyası, kültürü başta olmak üzere sosyal ve ekonomik yönleriyle okuyucuya izlenimlerini aktardığı yazılı eserlerdir. Bu eserler, insanların coğrafi alanda Dünyada bilinmeyen yerleri keşfetme ve diğer ülkeleri merak ederek yeni yerleri çeşitli amaçlarla tanıma ihtiyacına cevap vermiştir (Maden, 2008).

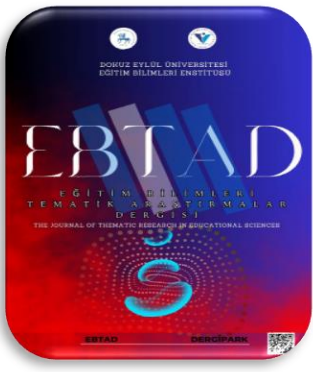
Seyahatname, kitaplara ayrılmakla birlikte, kurgusal açıdan bir bütünlük taşır. Eserde yazarın, seyyah ve anlatıcı olarak merkezde bulunması, kitaplar arasında doğal bir bağ kurulmasını sağlar. Bunun yanı sıra, olay zincirlerinin farklı kitaplarda birbirine bağlı olarak devam etmesi; yazarın verdiği bilgilere, yaşadığı olaylara ve gördüklerine önceki ve sonraki kitaplarda yapılan göndermeler, eserin bütüncül bir yapı içinde yazıldığını gösterir (Tezcan, 2009, s. 116).

Seyahatnameler yalnızca gezilip görülen yerlere dair bizlere bilgi vermekle kalmaz aynı zamanda toplumu etkileyen olaylara dair döneme de ışık tutar. Bu bağlamda, seyyahların üzerinde durduğu bir diğer nokta toplumsal hayatı etkileyen önemli olaylardır. Bu olaylar kimi zaman siyasi ve askeri gelişmeler ve bunlara bağlı olarak yaşanan sorunlar olabileceği gibi, veba ve kolera gibi salgınlar ile bunların şehirlerde yarattığı yıkımlar da olabilir. Ayrıca, şehirler üzerinde derin etkiler bırakan yangın ve depremler de seyyahların aktardığı konular arasındadır (Yılmaz, 2013).

Seyahatname türünün en önemli yapıtlarından biri olan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi bir diğer adıyla Seyahatler Kitabı olarak adlandırılan kitapta hem Osmanlı İmparatorluğu'nun ve çevresinin kapsamlı anlatımı, hem de yazarın kırk yılı aşkın seyahatlerinin kaleme alınışı ile bugün önemli bir panorama olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'un ele alındığı birinci kitabı aynı zaman da Evliya Çelebi'nin doğduğu şehrinin rehber kitabı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Diğer kitapları ise Evliya'nın gezip gördüğü yerleri ve seyahatlerinde edindiği bilgileri kaleme alışı açısından büyük önem taşımaktadır (Dankoff, 2010).

Evliya Çelebi'nin kaleme aldığı Seyahatname, yazarın seyahatlerine göre zaman dizinsel sırayla düzenlenmiş kitaplardan oluşmaktadır (Tezcan, 2009, s. 116). Bu kitaplar 10 ciltten meydana gelmekle beraber çeşitli ülkelere ve şehirlere yapılan seyahatlerin anlatıldığı yazılı eserler olarak ön plana çıkmaktadır. Gezilen ve kitaplara konu edinen şehir, ülke ve bölgeler ile kitap ciltleri sırasıyla şu şekilde belirtilmektedir:

1. İstanbul
2. Karadeniz, Gürcistan ve Doğu Anadolu
3. Orta Anadolu, Suriye, Filistin, Balkanlar
4. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İran
5. İran, Balkanlar ve Trakya
6. Sırbistan, Macaristan, Romanya

7. Almanya (/Avusturya), Macaristan, Kırım, Dağistan, Kafkasya
8. Kırım, Yunanistan ve Arnavutluk
9. Batı Anadolu, Güney Anadolu, Şam, Mekke, Medine
10. Kahire, Nil Yolculuğu

Toplamda 10 ciltten oluşan Seyahatnamenin birinci cildinde İstanbul'un tarihi yapıları, mesire yerleri, bağları, bahçeleri ve hamamlarının yanı sıra İstanbul'un ve fetihten sonra Osmanlı Devleti'nin tarihi anlatılmaktadır (Kahraman, 2024). Haliç'te doğan ve sultanın sarayında yetişen Evliyâ için İstanbul, imparatorluğun olduğu kadar kendi dünyasının da merkezidir (Dankoff, 2006, s. 7). 17. yüzyılın önemli seyyahlarından biri olan Evliya Çelebi, Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyayı kapsayan 10 ciltlik seyahatnamesinde, seyahat ettiği yerlerin o dönemdeki özelliklerini ve tarihini detaylıca tasvir ederek izlenimlerini aktarmıştır.

Evliya Çelebi'nin 1630'da İstanbul'da başlayan seyahati, yaşamının sona erdiği 1681 yılına kadar sürmüştür. 70 ila 74 yıl yaşadığı öne sürülen yazar; kuyumcu çırağı, saray hizmetlisi, asker, diplomat, âlim, müezzin, yazar, şarkıcı, müzisyen ve hepsinin ötesinde bir gezgin olarak bilinmektedir (Freely, 2003). Seyahatnamesinin ilk kitabının tamamını, sevgiyle "Müslümanlarla dolu" anlamına gelen "İslam-bol" olarak andığı bu kente ayırmıştır. Bu cilt, İstanbul'un o dönemdeki durumunu en iyi yansıtan zengin bir kaynaktır. İstanbul'daki büyük yapıları, derviş gruplarını, el sanatçıları ve onların örgütlenmelerini ayrıntılı biçimde anlatan başka bir kaynak yoktur (Köhler, 1989).

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, toplumu ekonomik ve sosyolojik gibi birçok açıdan etkileyen doğal afetlerden biri olan depremlere değinildiği görülmüştür. Çelebi, yaşadığı dönemde görülen doğal afetler hakkında bilgiler vermekle beraber depremin yıkıcı etkilerine de değinerek İstanbul'un bu depremlerden ne derece etkilendiğine de ayrıca değinmiştir (Çelik & Çetin, 2019).

Seyahatnamede yer alan depremlerin bu çalışmada tespit edilmesi, İstanbul ve çevresinin geçmişte yaşamış olduğu doğal afetlere ışık tutmakla beraber doğal afetlere karşı farkındalık yaratmak ve tedbir almak açısından oldukça önemlidir. Evliya Çelebi eserinde, yıkıcı ve geniş etki boyutuyla karşımıza çıkan bu depremlerin tarih boyunca birçok defa meydana geldiğini aktarmıştır. 1. Cilt içerisinde 4 farklı depremden bahsedilmiştir. Söz konusu depremlerin tarihlerine, sosyal yaşama etkilerine, tahribatlara ve yapılan tamiratlarına değinilmiştir.

Bu bakımdan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde İstanbul depremlerine ne düzeyde yer verildiği sorusu ortaya çıkmaktadır ve bu çalışmanın amacı Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde İstanbul'un anlatıldığı 1. cildi içerisinde yer alan depremleri incelemektir. Bu amaçla "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde İstanbul depremlerine ne düzeyde yer verilmiştir" sorusuna bu çalışmada cevap aranmıştır.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, literatür taraması yapılmış ve veri kaynağı olarak Seyit Ali Kahraman'ın günümüz Türkçesiyle kaleme aldığı Evliya Çelebi Seyahatnamesi eseri incelenerek elde edilen veriler doküman incelemesine tabi tutularak çözümlenmiştir.

Cantürk, E., Köksal, B. ve Yalçın, B. (2024). Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde İstanbul depremleri. *Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi, 1 (1), 1-15.*

“Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.” (Yıldırım ve Şimşek, 2018) Bu materyaller yazılı materyaller (kitap, dergi, gazete, magazin, arşiv, mektup, günlük, resmi yayın ve istatistikler vb.) olabileceği gibi konu ile ilgili film, video veya fotoğraflar şeklinde olabilir. Hangi dokümanların analiz edileceğini ise araştırma problemi doğrultusunda karar verilir (Cansız Aktaş, 2019, s.126)

Bulgular

Yapılan doküman incelemesi sonucunda Evliya Çelebi Seyahatnamesinin 1. cildinde toplamda 4 farklı depremden bahsettiği tespit edilmiş ve aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

“İskender, İstanbul’u tamir edip İrem’e benzettikten sonra ömrü vefa etmeyip Hz. Peygamber’in doğumundan 882 önce vefat etti. Daha sonra Peygamberimizden 700 yıl önce büyük bir deprem olup İstanbul’un baştan başa duvarları, tapınakları ve bütün yapıları yıkıldı ve içindeki yüzbinlerce inançsız insanlar öldü. Böylece Makedon şehri 40 yıl harap ve toprak içinde kaldı.” (Evliyâ Çelebi, 2024, s.17)

Evliya Çelebi’nin İstanbul’u anlattığı seyahatnamesinin 1. cildinde depremlere değindiği ilk bölüm Büyük İskender’in İstanbul’u tamir ettirdiğinden bahsettiği ve Hz. Muhammed’in doğumundan 700 yıl önce İstanbul’da büyük bir depremin gerçekleşmesini tasvir ettiği bölümdür. Çelebi’nin verdiği tarihten bu depremin M.Ö 129 yılında gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bahsi geçen depreme dair AFAD ve Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü’nün tarihsel depremler kayıtları incelendiğinde herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Weismantel (1891), İstanbul’da M.Ö 500 ile M.S 1890 yılları arasında 584 depremin gerçekleştiğinden bahsetmiştir ancak söz konusu M.Ö 129 depreminin Weismantel’in bahsettiği 584 depremden biri olup olmadığı teyit edilememiştir.

“...Ayasofya’nın yapımına başladılar. Önce yere büyük çukur temel açıp tam bir ay temeline has kurşunu eritip büyük nehir gibi akıtıp önce yere kurşun temel bıraktılar. Onun üzerine bin bir yüksek sütunlar üzerine kemerler ve tonoz kubbeler inşa ettiler ki altı su sarnıcı olup rahmet suyu ile dopdolu olan ve İstanbul’da büyük depremler olduğundan bütün binaların temelini boş edip depremden emin olmak düşüncesiyle Ayasofya’nın en alt katını sarnıç ettiler.” (Evliyâ Çelebi, 2024, s.20).

Evliya Çelebi’nin depremden bahsettiği bir diğer bölüm ise Ayasofya’nın yapım sürecini anlattığı kısımdır. Evliya Çelebi’nin aktardığına göre Ayasofya’nın yapımı aşamasında İstanbul’da yaşanan depremlerin etkilerinin göz önünde bulundurulduğu ve depremlere yönelik çeşitli önlemlerin alındığı anlaşılmaktadır.

Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi, (2024), 1 (1), 1-15.
The Journal of Thematic Research in Educational Sciences, (2024), 1 (1), 1-15.
Araştırma Makalesi / Research Paper

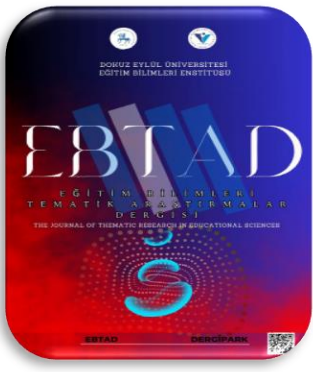
Şekil 1. Çemberlitaş Sütunu

Şekil 1’de görülen Çemberlitaş Sütununun orijinalinde Konstantinopolis’in yeniden kuruluşunu temsil eden fakat günümüze ulaşamamış olan Constantinus’un heykelinin olduğu aktarılmaktadır (Freely, 2003).

“Konstantin’in Tavukpazarı’ndaki bin parça sütunudur ki kırmızı renkli zımpara taşından yapılmış yuvarlak bir direktir. Boyu 100 arşındır bu da Peygamber efendimizin doğduğu pazartesesi gecesi depreminden zarar görmüştür. Ustalar eski İstanbul demirinden adam uyluğu kalınlıkta demir kemerlerle bu tılsımlı direği kırk adet yerinden sarmışlar, hala ayakta ve sabit durur.” (Evliyâ Çelebi, 2024, s.44).

Evliya Çelebi’nin İstanbul’u ve tarihini anlatmaya devam ettiği bölümde Konstantin Sütunu’ndan (diğer adıyla Çemberlitaş Sütunu) ve yapısal özelliklerinden söz etmiştir. Sütunun Hz. Muhammed’in doğduğu gece gerçekleşen bir depremde zarar gördüğünü ve daha sonra tamir edildiğini aktarmıştır. Evliya Çelebi’nin aktardığına göre bu deprem M.S 571 yılında gerçekleşmiştir fakat AFAD, Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü’nün tarihsel depremler kayıtları incelendiğinde bu tarihte İstanbul’da gerçekleşmiş bir deprem kaydına ulaşılammıştır.

“Bu yüksek cami ve benzersiz mabet, İstanbul şehrinin ta ortasında iki Karaman arasında bir yüksek yerde yapılmıştır. Eski zamanda bu güzel caminin yerinde (---) adlı kralın garip bir kilisesi vardı.

Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi, (2024), 1 (1), 1-15.
The Journal of Thematic Research in Educational Sciences, (2024), 1 (1), 1-15.
Araştırma Makalesi / Research Paper

Kayser ülkesinde Ayasofya'dan sonra öyle bir sanatlı yapı yapılmamıştı. Depremden yıkılınca Fatih Sultan Mehmed Gazi ayağının uğuruyla temelini yer altına kadar indirerek eski yapının adını sanını kaldırıp Mehmed Han Camii'ni yaptı.” (Evliyâ Çelebi, 2024, s.136).

Sayfa | 9

Evliya Çelebi'nin Fatih Camii tarihi ve yapımından söz ettiği bölümde İstanbul'da gerçekleşen bir diğer depreme değinilmiştir. Fatih Camii'nin yapıldığı alanda daha önce bir kilisenin var olduğunu aktaran Evliya Çelebi bu kilisenin depremden yıkıldıktan sonra Fatih Camii'nin aynı alana yapıldığını anlatmıştır. Fatih Camii'nin inşa edilmesinden önce yapıldığı alanda daha önce harap halde olan kilisenin Havariyyün Kilisesi olduğu düşünülmektedir (Yerasimos, 1999; akt. İlter, 2018). Ancak Kunter ve Ülgen (1939) kilisenin yerini tespit edecek herhangi bir kayıt ve arkeolojik delil bulunmadığı için kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını belirtmiştir.

1454-1456 yılları arasında patriklik merkezi olarak kullanılan kilisenin yıktırılarak Fatih Camii (1463-1471) inşa edilmiştir (İlter, 2018). Bu kilisenin 1456 yılına kadar patriklik merkezi olarak kullanıldığı ve Fatih Camii'nin de 1463 yılında yapımına başlandığı çalışmalarda ifade edilmiştir. Bu durum ve Evliya Çelebi'nin aktardığı bilgiler göz önünde bulundurulduğunda kilisenin 1456-1463 yılları arasında gerçekleşen bir depremden etkilenmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

Yıl	Enlem	Boylam	Yapı	Ölüm Sayısı
10 08 1114	36.5	35.5	IX	Ceyhan,Antakya,Maras-(Tsunami)
1268	37.35	35.8	IX	Kozan,Ceyhan-(60 000 deaths)
1268	39.75	40.4	IX	Erzincan,Erzurum-(15 000 deaths)
08 08 1304	36.5	27.5	X	Rodos,Girit,Cyprus
23 09 1344	41	29	IX	Istanbul
03 1354	40.7	27	IX	Gelibolu,Bolayir,Malkara
20 03 1389	38.4	26.3	IX	Izmir ve Khios Island-(Tsunami)
1458	39.75	40.4	X	Erzincan,Erzurum-(32 000 deaths)
1462	41	29	IX	Istanbul
03 10 1481	36	28	IX	Rodos,SW Anatolia-(Tsunami)
21 12 1482	39.75	39.5	IX	Erzincan,Erzurum
18 08 1493	36.75	27	IX	Istankoy Island
14 09 1509	40.75	29	IX	Istanbul,Edirne-(13 000 deaths)

Şekil 2. Tarihsel Depremler Kayıtlarında 1462 Depremi. (“Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü”, 2024)

Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi, (2024), 1 (1), 1-15.
The Journal of Thematic Research in Educational Sciences, (2024), 1 (1), 1-15.
Araştırma Makalesi / Research Paper

No.	Tarih G A Y	Zaman S D	Gözetimsel Olası Dışmerkez			Şiddet I ₀	V.K.	AÇIKLAMA	Kaynaklar
			Enlem (N)	Boylam (E)	Yer veya Etkilenen Alan				
482	19.05.1456	-	40.25	24.00	(Güney Halkidikiya Y. ada.)	VII	CI		1
483	1457	-	37.25	23.50	(Hydra Adası - Ege Denizi)	VIII	CI	1457 veya 1459 (I)	1
484	1458	-	39.75	40.40	Erzincan, Erzurum	X	AI	1457 (2I), 1463 (I ₀), 32.000 ölü (2I)	8, 2, 6, 13, 18, 21
485	1462	-	41.00	29.00	İstanbul	IX	CI		9
486	15.03.1481	-	36.00	28.00	Rodos, Güneybatı Anadolu, Girit	VIII	B2	03.05.1461 (I,3), 12.05.1481 (I,2), I ₀ =IX (I)	1, 3, 2
487	23.04.1481	-	?	?	İstanbul	VIII	CI		10
488	03.10.1481	-	36.00	28.00	Rodos, Güneybatı Anadolu, Girit	IX	A3	18.12.1481 (3), Tsunami	1, 2, 3, 6, 8
489	21.12.1482	-	(39.75)	(39.50)	Erzincan, Erzurum	(IX)	AI	1483 (I3), I ₀ =X (8)	16, 8, 2, 13, 18
490	18.10.1483	-	36.25	27.50	İstanbul, Kalymnos, Leros	(VIII)	B2	I ₀ =IX (I)	1, 2
491	1486	-	?	?	İstanbul	?	C3		12
492	06.01.1489	-	(41.00)	(29.00)	İstanbul	(VIII)	BI	1490 (I)	22, 23, 1
493	01.11.1490	-	(35.00)	(25.00)	Girit	X	B2	36.5 N (I), 27.0 E (I)	9, 1
494	24.04.1491	-	(35.10)	(33.40)	Lefkoşe, Limasol, Baf	IX	BI		2, 3
495	18.08.1493	-	36.75	27.00	İstanbul Adası	IX	AI	I ₀ =VII (8)	1, 8, 6, 2
496	01.07.1494	Akşam	35.50	25.50	(Erakleion - Girit)	(VIII)	CI		1
497	05.01.1495	-	(37.00)	(27.00)	Kalymnos ve Leros Adaları	(VI)	CI		2
498	1500	-	?	?	İstanbul	?	C3		12
499	1501	-	35.50	25.00	Girit	X	CI		1
500	1507	-	41.04	28.98	İstanbul	(VIII)	CI	1505 (8), I ₀ =VII (8)	8, 12
501	29.05.1508	-	35.50	25.00	Girit, Sakız	X	BI	28.05.1508 (9), 38.4 N (8), 26.1 E (8), I ₀ =VI (8)	2, 8, 9
502	1508	-	41.00	29.00	İstanbul	VI	B2		8, 27
503	14.09.1509	-	40.75	29.00	İstanbul, Edirne	IX	AI	13.000 ölü (2), Tsunami	5, 6, 11, 15

Şekil 3. Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğunda 1462 Depremi. (Soysal H., Sipahioğlu S., Kolçak D. ve Altınok Y., 1981)

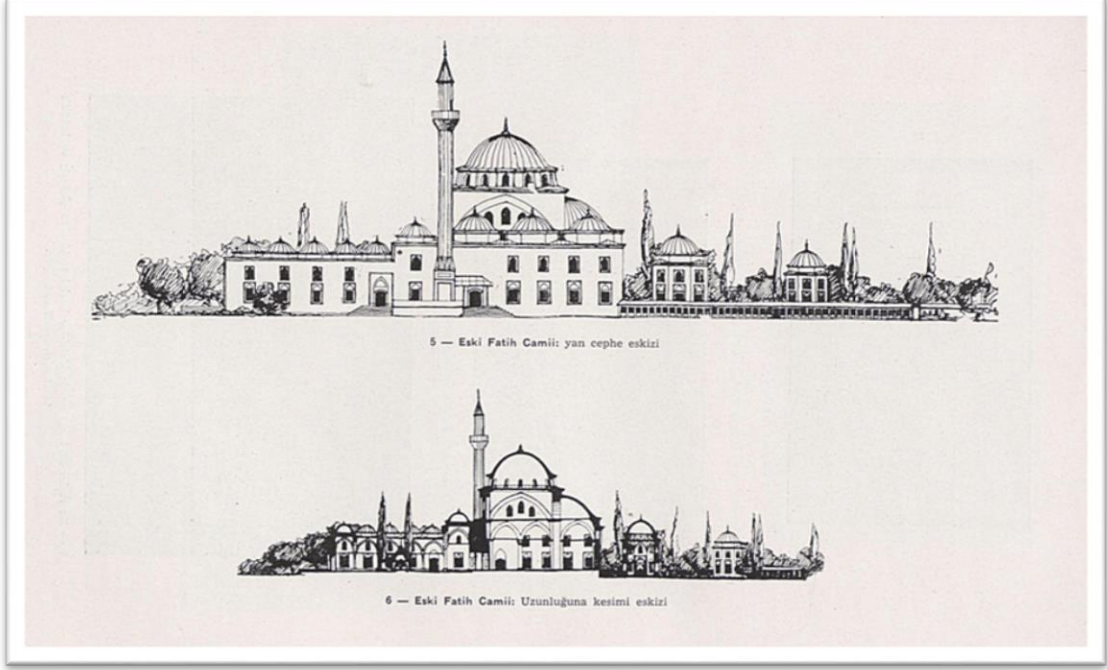
Kandıllı Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü tarihsel deprem kayıtları ve Francis (1947, akt. Soysal vd., 1981)'e göre 1462 yılında 9 şiddetinde bir deprem meydana geldiği ifade edilmiştir. Soysal vd. "Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu" isimli çalışmalarında 1462 yılında İstanbul'da 9 şiddetinde gerçekleşmiş olarak belirtilen depremin veri kaynağını "en az güvenilirlikli" ve "kaynak sayısı yetersiz" olan depremler arasında göstermiştir.

"Fatih, "Benim camiimi niçin Ayasofya kadar yüksek etmeyip benim birer Rum haracı değer sütunlarımı kesip camiimi alçak ettin." deyince mimar, "Padişahım İstanbul'da deprem çok olup metanet üzere dünyanın sonuna kadar dursun diye iki sütunu üçer arşın kesip Ayasofya Camii'nden biraz alçak ettim." diye özür buldu." (Evliyâ Çelebi, 2024, s.139).

Evliya Çelebi bir diğer bölümde Fatih Camii'nin yapım aşamasında Fatih Sultan Mehmed ve dönemin mimarbaşının arasında geçen diyalogu aktarmıştır. Mimarbaşı İstanbul'da yaşanan depremleri dikkate alarak caminin mimarisinde değişiklikler yapmıştır. İlgili bu alıntıda ve Ayasofya'nın yapım sürecinin anlatıldığı bulguda İstanbul'da yaşanan depremlere yönelik mimaride çeşitli önlemlerin alındığı çıkarımı yapılabilmektedir.

Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi, (2024), 1 (1), 1-15.
The Journal of Thematic Research in Educational Sciences, (2024), 1 (1), 1-15.
Araştırma Makalesi / Research Paper

Şekil 4. Eski Fatih Cami Eskizi (Kunter ve Ülgen, 1939)

“Sonra taht Sultan Bayezid’e nasip olup İstanbul’u tamir ederken Tanrı’nın hikmeti gök kazası olup İstanbul içinde yedi gün altı gece deprem olup Galata Kalesi’nin nice yerleri yıkıldı. Sonra tamir olunup Yağkapanı’nın kapısı üzerine Mimar Murad dört köşe bir mermer üzere celî yazıyla yazmıştır, ama gerçekten sikkeyi mermerde kazmıştır. Bu depremden yıkılan yerler padişah fermanıyla 60 günde tamir olundu. “Madyan oğlu Yanko zamanından beri böyle büyük bir deprem olmamıştır.” diye yazmışlar. (Evliyâ Çelebi, 2024, s.142).

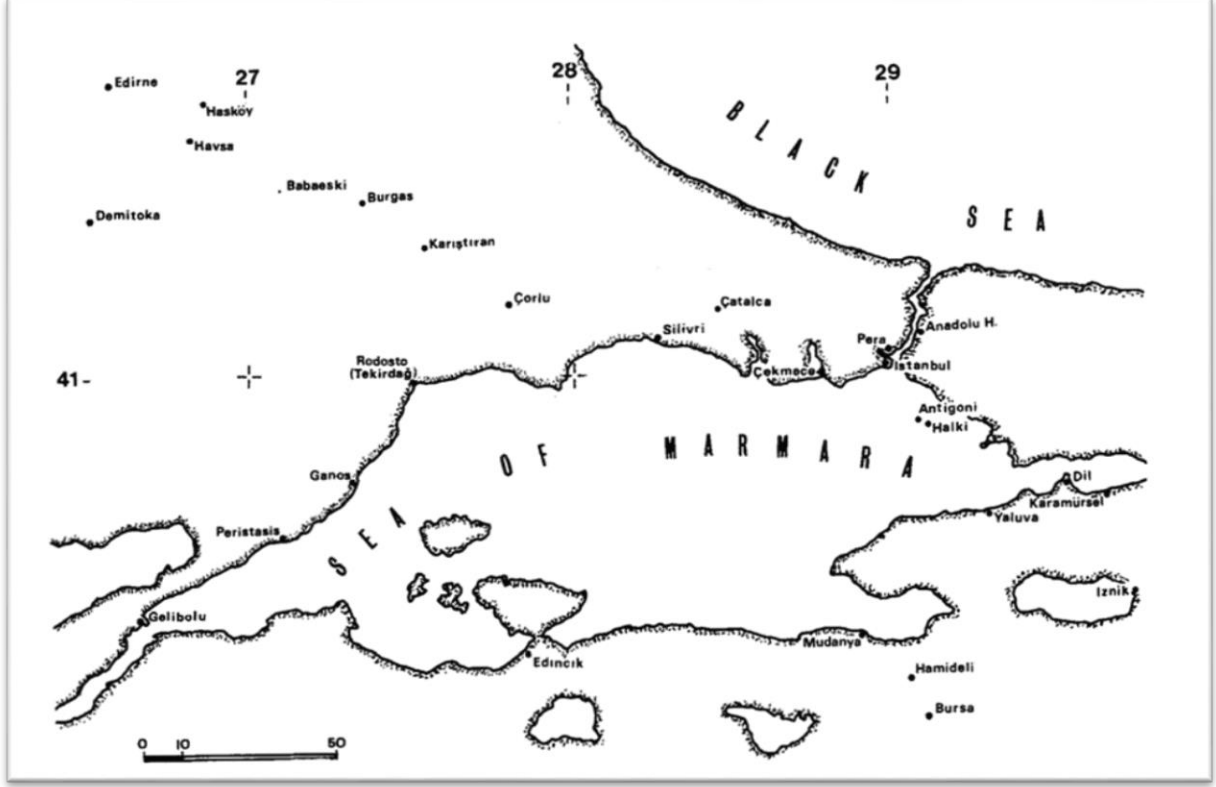
“Sonunda Mehmed Han, gayret sarf ederek (---) senesinde İstanbul’u ve Galata’yı fethedip mamur etti. Daha sonra (---) tarihinde Bayezid Han zamanında Galata Kalesi zelzeleden yıkıldı.” (Evliyâ Çelebi, 2024, s. 535).

Evliya Çelebi’nin aktardığı bu depremin II. Bayezid’in hüküm sürdüğü yıllar arasında (1481-1512) gerçekleşen ve “Küçük Kıyamet” olarak bilinen 1509 depreminin olduğu düşünülmektedir.

II. Bayezid zamanında gerçekleşen dış merkezi İstanbul Adaları’nın 15 km güneybatısında bulunan, “Küçük Kıyamet” olarak adlandırılan deprem İstanbul’da büyük can ve mal kaybına yol açmıştır (Hoşgören, 2000). Bu deprem yaklaşık 7.65 büyüklüğündedir (Yaltırak, 2015). Şiddeti ise 9 olarak kayıtlara geçirilmiştir (AFAD, 2024). Ambraseys ve Finkel (1990)’e göre 160.000 nüfusu olan İstanbul’da gerçekleşen depremde 1000’den fazla ev zarar görmüş, 4000-5000 arasında; S.V. Calvi (1941, akt. Soysal vd., 1981)’ye göre ise 13.000 can kaybı gerçekleşmiştir.

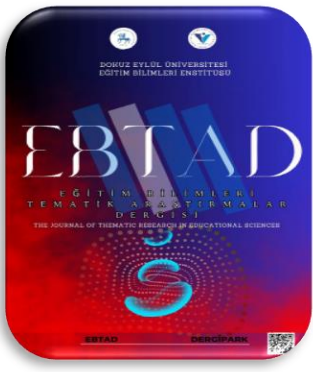
Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi, (2024), 1 (1), 1-15.
The Journal of Thematic Research in Educational Sciences, (2024), 1 (1), 1-15.
Araştırma Makalesi / Research Paper

Sayfa | 12

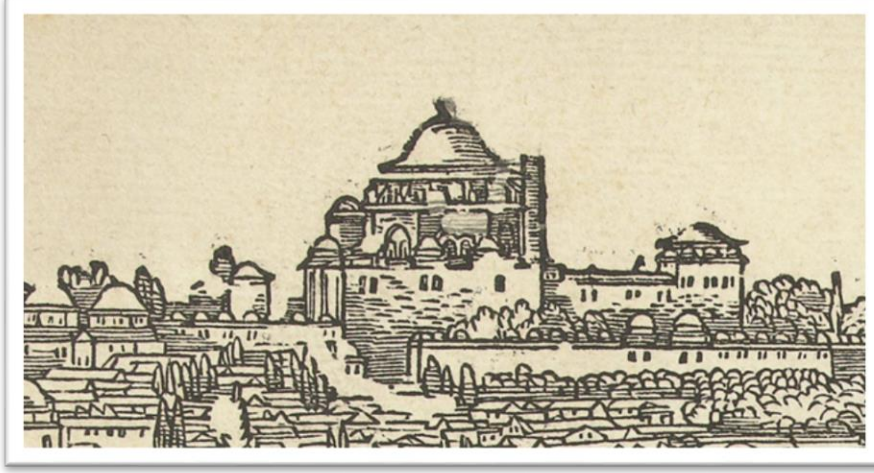

Şekil 5. 10 Eylül 1509 Depreminin Episantr Alanı (Ambraseys ve Finkel, 1990)

Aralarında Fatih Cami, Ayasofya ve Topkapı Sarayı'nın da bulunduğu pek çok tarihi yapı hasar görmüştür. Artçı sarsıntıları 45 gün süren bu depremde Marmara Kıyılarında tsunami olayı da gerçekleşmiştir (Hoşgören, 2000).

Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi, (2024), 1 (1), 1-15.
The Journal of Thematic Research in Educational Sciences, (2024), 1 (1), 1-15.
Araştırma Makalesi / Research Paper

Şekil 6. Pieter Coecke van Aelst tarafından 1529 yılında yapılmış, tarihî yarımada'yı ve depremin Fatih Camii'ne verdiği hasarı gösteren bir gravür (Vikipedi, 2024).

“...Üçüncü taht merkezi İstanbul böyle insan deryası, böyle büyük bir merkez, mamur ve bakımlı büyük bir şehirdir. Allahu Teâlâ, Peygamberlerin efendisi hakkı için yerden ve gökten gelecek bütün afetlere karşı korusun ve dünyanın sonuna kadar ömrünü uzatsın.” (Evliyâ Çelebi, 2024, s.923).

Son olarak Evliya Çelebi İstanbul'un bakımlı ve büyük bir nüfusu barındıran şehir olduğundan ve bahsetmiştir. Şehrin bütün afetlere karşı korunması dileğini bir dua ile dile getirmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Seyahatnameler, yalnızca birer gezi notu olmanın ötesinde, yazıldıkları dönemin toplumsal, kültürel, ekonomik ve coğrafi yapısını detaylarıyla aktaran önemli belgelerdir. Seyyahların gözlemleri ve izlenimleri, o dönemdeki yerleşim yerlerinin sosyal yapısını, inanç sistemlerini, gelenek ve göreneklerini öğrenmemize olanak tanıyan bu eserler yerel halkın yaşam biçimlerinden yönetim yapılarına kadar pek çok konuda zengin bilgiler sunarak tarih ve kültür araştırmalarında kıymetli bir kaynak işlevi görür. Seyahatnameler ayrıca, seyyahın kişisel bakış açısını yansıtarak, tarih boyunca çeşitli coğrafyalar arasındaki benzerlikler ve farklılıkları keşfetmemizi sağlar. Modern coğrafya, antropoloji, tarih ve sosyoloji gibi disiplinlerde birincil kaynak olarak kabul edilen seyahatnameler, yazıldıkları dönemin dünyaya bakış açısını yansıtmaları nedeniyle medeniyetler arası ilişkilerin de anlaşılmasına katkıda bulunur.

17. yüzyılın önde gelen seyyahlarından biri olan Evliya Çelebi'nin 1630 yılında İstanbul'da başladığı yolculuk, 1681'deki vefatına dek sürmüş, Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaptığı seyahatlerdeki izlenimlerini 10 ciltlik ünlü Seyahatname eserinde toplamıştır. Çelebi bu süreçte gezdiği yerlerin o dönemdeki durumunu ve tarihini ayrıntılı olarak da aktarmıştır.

Evliya Çelebi'nin Seyahatname eserinin İstanbul'u konu alan birinci cildi, şehrin tarihinde büyük yıkıma neden olan depremler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Çelebi, İstanbul'da çeşitli dönemlerde meydana gelmiş ve geniş alanları etkilemiş yıkıcı depremleri, bunların neden olduğu tahribatı ve halk üzerindeki etkilerini detaylı şekilde anlatmıştır. Bu kayıtlar, yalnızca dönemin İstanbul'unda yaşanan doğal afetleri belgelemekle kalmaz; aynı zamanda Evliya Çelebi'nin gözlem gücü ve tarihsel olayları anlatım biçimi ile şehrin geçmişine dair değerli bir perspektif sunmuştur.

Çelebi'nin eserindeki bu anlatımlar, hem depremlerin yarattığı sosyo-ekonomik etkileri hem de dönemin afet yönetimi hakkında ipuçları içerir. Böylelikle Seyahatname, İstanbul'un tarihindeki bu depremlerin izi sürülerek kentin o dönemdeki mimari yapısı, halkın günlük hayatı ve afet karşısındaki tutumu hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır.

Bu çalışmada ele alınan Seyahatnamenin birinci cildinde, İstanbul tarihi boyunca gerçekleşmiş 4 farklı depreme dair çeşitli bilgilere ulaşılmıştır. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler incelendiğinde bu depremlerin M.Ö 129; M.S 571, 1462 ve 1509'da gerçekleştiğine dair çıkarımlar yapılmıştır ancak M.Ö 129; M.S 571, 1462 depremleri için net bir veriye ulaşılamamıştır. 1462 depremi için bazı veriler 9 şiddetinde bir depreme işaret etse de kaynaklar bu deprem verisini en az güvenilir kategorisinde incelemektedir. Evliya Çelebi'nin "Havariyyün Kilisesi yıkılınca Fatih Camii inşa edildi." şeklindeki ifadesinden bahsi geçen depremin 1462 yılında olabileceği çıkarımı yapılsa da bu deprem en az güvenilir deprem kategorisine dahil edildiği için net bir ifadeye ulaşılamamıştır. Bilgilerin işaret ettiği 1509 depremi ise resmi veriler ile örtüşmekle beraber depremin merkez noktası ile ilgili veriler net değildir. Tarihsel kayıtlarda, seyahatnamede bahsedilen İstanbul depremlerinin enlem derecesi 41,00, boylam derecesi ile 29,00 olarak belirtilmiştir. Bu depreme dair elde edilen verilerin güvenilirliği pek çok kaynağın incelenmesi doğrultusunda tespit edilmiştir. Yıkıcı etkisi oldukça büyük olan bu depremi Evliya Çelebi diğer depremlere kıyasla daha detaylı bir şekilde ele almıştır.

Seyahatnameden elde edilen bilgiler doğrultusunda İstanbul'un tarihi boyunca birçok depremi yaşamış ve yıkıcı etkilerine maruz kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan bu depremlerin etkisiyle İstanbul'da bulunan çeşitli tarihi eserlerin yapımında ise, depremlerin yıkıcı etkileri göz önünde bulundurularak çeşitli önlemlerin alındığı görülmektedir. Ulaşılan bilgiler doğrultusunda seyahatnamelerin tarihi, coğrafi ve sosyal açılardan incelenebileceği gibi tarihte meydana gelen doğal afetlerin de tespit edilerek incelenmesi açısından önemli birer veri kaynağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın bulguları ve sonuçları doğrultusunda geliştirilen öneriler ise şu şekildedir:

1. Evliya Çelebi Seyahatnamesinin diğer ciltleri de depremler özelinde incelenmesi,
2. Seyahatname, depremlerin yanı sıra farklı doğal afetler açısından da araştırılması,
3. Seyahatname içerisinde sunulan ve bilinirliği kesin olmayan veriler ayrıca özel olarak incelenmesi,
4. Seyahatnamelerde bahsedilen doğal afetlerin doğruluğu tespit edilip tarihi, coğrafi ve sosyal açıdan incelenmesi için önemli birer veri kaynağı olarak kullanılması önerilmektedir.

Eğitim Bilimleri Tematik Araştırmalar Dergisi, (2024), 1 (1), 1-15.
The Journal of Thematic Research in Educational Sciences, (2024), 1 (1), 1-15.
Araştırma Makalesi / Research Paper

Kaynakça

- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. Tarihsel Depremler. (2024). tarihinde <https://web.archive.org/web/20191206042728/https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler?lang=n> adresinden edinilmiştir.
- Ambraseys, N. N. ve Finkel, C. F. (1990). The Marmara Sea earthquake of 1509. *Terra Nova*, 2(2), s. 167–174. doi:10.1111/j.1365-3121.1990.tb00059.x
- Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bölgesel Deprem -Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi. Tarihsel Depremler. (2024). <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprembilgileri/tarihsel-depremler/> adresinden edinilmiştir.
- Cansız, Aktaş, M. (2019). Nitel Veri Toplama Teknikleri. (H. Özmen & O. Karamustafaoğlu, Ed.), *Eğitimde araştırma yöntemleri* (s.126). Pegem Akademi.
- Çelik, A. ve Çetin, T. (2019). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretiminde Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Kullanımı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), s. 2336-2359. <https://doi.org/10.33206/mjss.518282>
- Dankoff, R. (2006). Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı. YKY.
- Evliyâ Çelebi (2024). Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (1. Kitap). İstanbul: Yeditepe Yayınevi (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Cilt: 1,2).
- Freely, J. (2003). Evliya Çelebi'nin İstanbulu. (M. Günay, Çev. Ed.). (2. baskı). YKY.
- Hoşgören, M. (2000). İstanbul ve deprem. *Türk Coğrafya Dergisi* (35), s. 1-24. <https://doi.org/10.17211/tcd.13942>
- İlter, F. (2018). Tarihi süreç içerisinde İstanbul Fatih Fevzipaşa Caddesi. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]
- Köhler, W. (1989). Evliya Çelebi seyahatnamesinde Bitlis ve halkı. (H. Işık, Çev. Ed.). Alan.
- Kunter, H, B. ve Ülgen A, S. (1939). Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı. Cumhuriyet.
- Maden, S. (2010). Türk edebiyatında seyahatnameler ve gezi yazıları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(37), s. 147-158.
- Soysal H., Sipahioğlu S., Kolçak D. ve Altınok Y. (1981). Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu. TÜBİTAK, Proje No. TBAG 341, İstanbul, s. 86.
- Tezcan, N. (2011). Seyahatnâme'nin genel yapısı, önemli yazmaları ve baskıları. N. Tezcan ve S. Tezcan (Der.), Evliya Çelebi içinde, s. 116-130.
- Türk Dil Kurumu. Türk Dil Kurumu Ana Sayfası. (2024). <https://sozluk.gov.tr/?ara=seyahatname> adresinden edinilmiştir.
- Türk İslam Ansiklopedisi. Seyahatnâme. (2024). <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyahatname> adresinden edinilmiştir.
- Vikipedi. 1509 Konstantinopolis depremi. (2024). https://tr.wikipedia.org/wiki/1509_Konstantinopolis_depremi adresinden edinilmiştir.
- Weismantel, O. (1891). Die erdbeben des vorderen kleinasiens in geschichtlicher zeit. [Doktora Tezi, Marburg Üniversitesi]
- Yalıtırak, C. (2015). Marmara Denizi ve Çevresinde Tarihsel Depremlerin Yerleri ve Anlamı. *İtü Vakfı Dergisi* 67, s. 51–58.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11.Baskı). Seçkin.
- Yılmaz, Ö. (2013). Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(2), s. 587-614. <https://doi.org/10.18513/egetid.69151>